

ρύπανση

του Σπήλιου Παπασπηλιόπουλου

γιατί;
πώς;
από ποιόν;

Γιά ένα όχι μονοσήμαντο οικολογικό προβληματισμό

Θ' άρχισω με μία παραδοξολογία: τό οικολογικό πρόβλημα υπάρχει από τή νεολιθική εποχή, όταν ό άνθρωπος έπαψε νά είναι ένας συντελεστής ανάμεσα σ' άλλους του οικοσυστήματος μέσα στό όποιο ζούσε, συνέλεγε καρπούς, κηνυγούσε και ψάρευε, όπως στην παλαιολιθική εποχή, και άρχισε με τίς έκχερώσεις και με τή χρήση τής φωτιάς, πού έκανε σαν καλλιεργητής και κτηνοτρόφος, νά προκαλεί μεταλλαγές στό φυσικό του περιβάλλον. Ξεκίνησα μ' αυτή τήν ιστορική διαπίστωση -έστω κι αν πρόκειται για τήν περίοδο πού όνομάζουμε προϊστορία- και πού είναι παραδοξολογία μόνο από τήν άποψη τής έντασης των επιδράσεων του ανθρώπου πάνω στη φύση, για νά δείξω ότι έξαρχής ό τρόπος παραγωγής (κι όχι μόνον οι σχέσεις παραγωγής, όπως νομίζουν μερικοί πού συγχέουν βιομηχανικό τρόπο παραγωγής και καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής) είναι δεμένος με τήν επίδραση πάνω στό οικοσύστημα και στό φυσικό περιβάλλον. Παρ' όλο πού ό Πλίνιος ό πρεσβύτερος μιλάει ήδη για τήν άποψίλωση των μεσογειακών χωρών κι ίσως πολιτισμοί όλόκληροι όπως αυτός των Μάγια καταστράφηκαν από τήν έκπτώχευση πού προκάλεσαν στό φυσικό περιβάλλον, οι επιδράσεις στό οικοσύστημα δεν έγιναν πραγματικά καταστρεπτικές παρά με τό βιομηχανικό τρόπο παραγωγής, πού τόν προώθησαν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, και ή «έκρηκτική» δημογραφική ανάπτυξη¹. Σήμερα οι επιδράσεις αυτές δεν αναφέρονται μονάχα στη μόλυνση (άτμοσφαιρική, του νερού, τής θάλασσας, επίδραση πάνω στους «βιοσφαιρικούς» κύκλους² και στις «άλυσίδες τροφής»), αλλά και στην έξάντληση ορισμένων πλουτοπαραγωγικών πόρων και στην χειροτέρευση των βιοτικών συνθηκών του ούρμπανιστικού πλαισίου ζωής, τή συσσώρευση των βιομηχανικών και καταναλωτικών απορριμάτων τίς επιθέσεις έναντίον τής ψυχολογικής ισορροπίας του ανθρώπου, τήν άσχήμια των οικισμών, πού γίνονται κάτω από τή δημογραφική πίεση και τίς τεράστιες οικιστικές ανάγκες.

Άς μή δημιουργηθούν παρεξηγήσεις, ότι ζητάω ν' άποπολιτικοποιήσω τό πρόβλημα τής καταστροφής του

περιβάλλοντος: έχει άναμφισβήτητα και τήν πολιτική του διάσταση, γιατί συνδέεται όχι μόνο με τόν τρόπο παραγωγής, αλλά και με δημιουργία και χρήση του οικονομικού πλεονάσματος κάτω από μία συγκεκριμένη ταξική συγκρότηση, με τή διανομή του εισοδήματος και τή δημιουργία ενός καθορισμένου συστήματος άναγκών. Κάθε σύστημα άναγκών είναι κοινωνικά προσδιορισμένο, οι προτεραιότητες για τήν ικανοποίησή τους δεν είναι ψυχολογικά προσδιορισμένες, όπως πιστεύει ή νεο-κλασική οικονομική θεωρία³, αλλά συνδέονται με τή δύναμη πού διαθέτουν οι κοινωνικές τάξεις, με τό εισόδημα πού παίρνουν, με τόν έλεγχο πού άσκούν στην παραγωγή. Είναι άναμφισβήτητο ότι τό άμερικανικό καταναλωτικό πρότυπο, τό καπιταλιστικό πρότυπο (μέχρι στιγμής δεν υπάρχει, δεν προτάθηκε σοσιαλιστικό καταναλωτικό πρότυπο) δεν μπορεί νά υίσθηθει από όλόκληρη τήν ανθρωπότητα: τό πρόβλημα, έτσι, δεν είναι ανάπτυξη ή μή ανάπτυξη («ανάπτυξη μηδέν»), αλλά μία άλλη ανάπτυξη, πού θά έχει άπαλλαγει από τόν προντουκτιβισμό, δηλαδή τή θεοποίηση τής παραγωγής, και από τήν άποψη ότι αυτό του είδους ή «άφθονία» θά λύσει τό πρόβλημα τής ικανοποίησης των άναγκών όλων των ανθρώπων κι όλων των λαών. Μέχρι τώρα, όπως μάς δείχνει ή οικονομική ανθρωπολογία⁴, ή άπόλυτη ικανοποίηση των άναγκών όλων των μελών τής κοινωνίας έγινε στην καλούμενη «πρωτόγονη» κοινωνία, πού ήταν άταξική. Ο προντουκτιβισμός συνδέεται με τήν άποψη του προμηθεικού και φασουστικού ανθρώπου πού πρέπει νά κυριαρχήσει πάνω στη φύση, πού χάρη στην εργασία έξανθρωπείται, πού όντας ένα όν πού φτιάχνει έργαλεία («tool-making animal» κατά τόν Β. Franklin) βάζει μπρός μία διαδικασία συνεχούς και άτέλειωτης τεχνολογικής «προόδου»⁵.

Άς ξεκαθαρίσουμε τά πράγματα, ψάχνοντας νά βρούμε τίς πολυμερείς αίτιες για τήν καταστροφή του περιβάλλοντος (δηλαδή για μία άνεπανόρθωτη αλλοίωση του οικοσυστήματος), ιδιαίτερα σε μία χώρα όπου ή καταστροφή του περιβάλλοντος ταυτίστηκε με τήν έξβιομηχάνιση και τήν καταστροφή των άρχαίων

«...**Η ΟΙΚΟ-ΝΟΜΙΑ** δέν αντίτιθεται στην **ΟΙΚΟ-ΛΟΓΙΑ** παρά μόνο όταν λόγω ενός ταξικά προσδιορισμένου τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης ο "λόγος" του οίκου δέν διέπει τό "νόμο" του οίκου ...»

Collage: Μαρτίν Παπασημουνόπουλου

μνημείων, κι έμειναν μερικά απέξω τά άστικά λήμματα και όλοκληρωτικά απέξω ή «τουριστική ανάπτυξη», πού ως ένα μεγάλο βαθμό σημαίνει άπεράντη κερδοσκοπία και συνεχή και έκτεταμένη οικόπεδοποίηση της γεωργικής γής, για νά γίνουν θερινά θέρετρα. Μόνο διαλεκτικά κι όχι μηχανιστικά μπορεί ν' αντιμετωπιστεί τό θέμα: καταστροφή του περιβάλλοντος ήταν ό ληστρικός τρόπος καλλιέργειας των Άμερικανών άποίκων πού δημιούργησε έρήμους, ή καλλιέργεια τσαγιού και γιούτας από τους Άγγλους στις Ίνδιες, πού έφεραν την πείνα, οί τρόποι διαβίωσης στις παραγκουπόλεις του εύρωπαϊκού προλεταριάτου τό 18ο και 19ο αιώνα, ή άνεξέλεγκτη μόλυνση από τίς βιομηχανίες, πού τό κόστος της μόλυνσης είναι γι' αυτές «έξωτερικό» κόστος, ή κυκλοφορία των αυτοκινήτων σε πόλεις πού δέν ήταν προετοιμασμένες γι' αυτά και ή κυκλοφοριακή συμφόρηση και μόλυνση (μέ έπιπτώσεις στά μνημεία του παρελθόντος) των σύγχρονων πόλεων, ή καταστροφή των άκτών ή μετατροπή κλειστών θαλάσσιων περιοχών σε νεκρές θάλασσες⁶, ή καταστροφή του λειμώνα πού έφερνε ό Νεΐλος λόγω του φράγματος του Άσσουνάν (πού κατασκευάστηκε από «σοσιαλιστές» τεχνοκράτες, χωρίς νά μελετηθούν όλες οί έπιπτώσεις του), οί καταστρεπτικές συνέπειες πού θα έχει για όλόκληρο τό οίκοσύστημα του πλανήτη ή «άξιοποίηση» του μεγάλου παρθένου δάσους του Άμαζόνιου στη Βραζιλία κλπ. Όλες οί προσβολές στο οίκοσύστημα και οί καταστροφές στο περιβάλλον άποτελούν πιά μέρος ενός «δαιμονικού κύκλου»⁷, από τόν όποιο κανείς πιά, είτε άτομο είτε λαός, σ' αυτό τόν ξέφρενο ανταγωνισμό για την «ανάπτυξη» και την καταναλωτική «εθιμεία», δέν μπορεί νά μείνει απέξω.

Όταν δέν πάει κανείς σ' αυτές τίς βαθιές ρίζες του προβλήματος θα μείνει στά ψευδοδήματα και στους διαλόγους κουφών: «δώστε μας και μάς τό δικαίωμα νά μολύνουμε και νά καταστρέψουμε τό περιβάλλον παράγοντας και καταναλώνοντας όσα κι έσεις» λένε οί υπανάπτυκτες χώρες στις άναπτυγμένες, κι έχουν δίκιο. Μόνο πού θα ύποστούν ακόμα περισσότερο τά άποτελέσματα μιιάς τέτοιας βιομηχανικής ανάπτυξης, γιατί

μπορούν ν' άμυνθούν ακόμα λιγότερο άπ' όσο οί ήδη έκβιομηχανισμένες χώρες⁸, πού σπρώχνουν, άλλωστε, τίς «βρώμικες» βιομηχανίες τους προς την περιφέρεια.

«Δώστε και σε μάς τό ίδιο βιοτικό επίπεδο και τίς ίδιες δυνατότητες άπασχόλησης μέ σας, έστω και μέ καταστροφή του περιβάλλοντος» λένε οί κάτοικοι της Πύλου στους Άθηναίους, κι έχουν δίκιο. Μόνο πού ή Πύλος είναι εκείνη πού θα μεταβληθεί σε νέα Έλευσίνα, πέρα από τό ότι είναι άμφισβητήσιμο τό τί θα κερδίσει ή ελληνική οικονομία όλόκληρη από την έκβιομηχάνιση αυτού του είδους της Πύλου⁹.

«Μεταβάλλοντας μέ τους ύπερμετρους δασμούς και τίς ύπερβολικές φορολογικές έπιβαρύνσεις τό αυτοκίνητο σε είδος πολυτελείας, τό επιτρέπετε αντιδημοκρατικά σ' αυτούς πού έχουν νά πληρώσουν, ενώ οί άλλοι ταλαιπωρούνται μέ τά δημόσια μέσα συγκοινωνίας» λένε και οί κάτοχοι και οί μη κάτοχοι ιδιωτικών αυτοκινήτων, κι έχουν δίκιο. Μόνο πού ή λύση δέν είναι ή γενίκευση του ιδιωτικού αυτοκινήτου, αλλά ή μαζική μεταφορά οικονομικών πόρων στη βελτίωση των δημόσιων μέσων (και κυρίως των ηλεκτροκινήτων) μεταφοράς.

«Γιατί νά μήν έχουμε κι έμεις την έξοχική μας κατοικία κι όχι μόνον οί λεφτάδες πού άγόρασαν έγκαιρα τίς άκτές του Σαρωνικού» λένε όσοι Άθηναίοι δέν άπόκτησαν ακόμα έξοχική κατοικία, κι έχουν δίκιο. Μόνο πού δέν είναι λύση νά μετατρέψουμε όλη την ελληνική γεωργική γή σε έξοχικές κατοικίες, ούτε νά φτιάξουμε παντού «έξοχικές» πολυκατοικίες, παρόμοιες μ' αυτές των Άθηνών ή της Θεσσαλονίκης, όπως άρχισε νά γίνονται παντού. Σε πολλές έξοχικές περιοχές τά δέντρα άρχισαν νά γίνονται τόσο σπάνια όσο και στην Άθήνα!

«Είναι άπαραίτητη ή πυρηνική ενέργεια για ν' αντιμετωπιστούν οί μελλοντικές άνάγκες σε ηλεκτρισμό» λένε οί «άπολιτικοί» τεχνοκράτες, κι έχουν δίκιο. Άν είναι βέβαια νά συνεχιστεί τό ίδιο ενεργοβόρο μοντέλο ανάπτυξης και κάτω από την πίεση των συμφερόντων των άμερικανικών (βασικά) βιομηχανιών κατασκευής έξοπλισμού πυρηνικών έργοστασίων δέν άναπτυχθούν άλλες μορφές ενέργειας, πού διαθέτει ή χώρα μας (αίο-

λική, ήλιακή, γεωθερμική, τύρφη, μικρά φράγματα).

«Θέλετε αντι-μολυντικά μέτρα που θα επιβαρύνουν το κόστος παραγωγής μας και θα πάσουν τα προϊόντα μας να είναι ανταγωνιστικά;» λένε οι βιομήχανοι κι έχουν δίκιο. Αλλά λέγοντας αυτό, αναγνωρίζουν (αυτό που δεν αναγνωρίζει η άπολογητική του καπιταλισμού νεο-κλασική οικονομική θεωρία) ότι υπάρχει διάσταση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το κοινωνικό κόστος και όφελος, και ή πρέπει να υπάρξει ένα σύστημα αντισταθμιστικών εισφορών προς τη βιομηχανία, ή να κοινωνικοποιηθούν οι αποφάσεις. Αυτό που είναι κοινωνικά (και οικολογικά) απαράδεκτο είναι η άρχη «αυτός που μολύνει πρέπει και να πληρώνει», μιά και το «όριακό κόστος» μόλυνσης του καθενός παραγωγού ή καταναλωτή είναι διαφορετικό.

«Μόνο με την αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας θ' αυξηθεί η ευημερία και θα έχουμε τους δημοκρατικούς θεσμούς, τις πολιτικές ελευθερίες και τα άτομικά δικαιώματα που απολαμβάνει η Δύση» λένε πολιτικοί και οικονομολόγοι όλων των ιδεολογικών αποχρώσεων (φιλελεύθεροι, σοσιαλ-δημοκράτες, μαρξιστές, προοδευτικοί χριστιανοί), κι έχουν δίκιο. Μόνο που η διατήρηση του υπάρχοντος καταναλωτικού μοντέλου, ή ξέφρενη καταναλωτική σπατάλη και ή λεηλασία των πλουτοπαραγωγικών πηγών του πλανήτη από τις δυτικές δημοκρατίες, ή «άνιση ανταλλαγή»¹⁰, ή επιβολή παντού του καταναλωτικού τους μοντέλου για να πουλάνε τα προϊόντα τους¹¹, όχι μόνο επιβάλλουν στις «υπανάπτυκτες» χώρες τα ολοκληρωτικά (φασιστικά ή σοσιαλο-λαϊκιστικά) καθεστώτα, αλλά θ' αναγκαστούν σε περιορισμό των δημοκρατικών ελευθεριών κι επιβολή αυταρχικών καθεστώτων για την αντιμετώπιση των κοινωνικών εξεγέρσεων που θα προκαλέσουν οι οικολογικές καταστροφές και ή υποβάθμιση της ποιότητας ζωής¹².

Αναφέραμε επίτηδες, όπως θα κατάλαβε ο αναγνώστης, μερικά απ' αυτά τα έχουν δίκιο, αυτών που συντελούν στην καταστροφή του περιβάλλοντος, για να δείξουμε, ψάχνοντας για τις βαθύτερες αιτίες του, πόσο πολύπλοκο και πολύπλευρο είναι το φαινόμενο και πόσο ή αντιμετώπιση αυτών των (βραχυχρόνιων και μερικών) έχουν δίκιο δημιουργεί την απαίτηση να περάσει ή οικολογική συζήτηση σ' ένα άλλο επίπεδο, για να μην είναι διάλογος κουφών¹³ για να μη μείνουμε στους έντυπωσιασμούς των μετρήσεων (που περιγράφουν αλλά δεν εξηγούν), για ν' αντιμετωπίσουμε συνολικά (στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος και στις οικολογικές καταστροφές δεν υπάρχει «δικό μου» και «δικό σου», όλοι ανεξαιρέτα θίγονται κι όλοι πρέπει να είναι αλληλέγγυοι) και διαλεχτικά το οικολογικό πρόβλημα. Αυτά τα έχουν δίκιο που παραθέσαμε δείχνουν καθαρά ότι ή καταστροφή του περιβάλλοντος και ή προϊούσα ανατροπή της ισορροπίας του οικοσυστήματος, δεν είναι έκδηλώσεις έγκληματικής παραφροσύνης, αλλά απόλυτα λογικά και όρθολογικά –σύμφωνα, βέβαια, με τον όρθολογισμό– δοσμένων τρόπων παραγωγής και συστημάτων κοινωνικής οργάνωσης και κοινωνικής αναπαραγωγής (και αναπαραγωγής των αναγκών).

Μόνον όταν βγούμε έξω από το σύστημα, όταν το αντιμετωπίσουμε σαν λειτουργικό σύνολο (όχι βέβαια σαν τη «λειτουργική» κοινωνιολογική σχολή, που ζητάει να δικαιολογήσει το σύστημα, όπως στο οικονομικό επίπεδο ή νεο-κλασική θεωρία), όταν θέσουμε σε

άμφισβήτηση τη λογική του συστήματος, μπορούμε να καταλάβουμε τον παραλογισμό της καταστροφής, και της έλλειψης μέσα στην άφθονία. Γιατί, ακριβώς, εκείνα που γίνονται πιο σπάνια είναι τα αγαθά που ή νεο-κλασική θεωρία θεωρεί σαν «ελεύθερα»: ο ήλιος, ή καθαρή θάλασσα, το μη μολυσμένο νερό, ή μη μολυσμένος αέρας¹⁴. Η θεωρία αυτή –δπως θυμούνται πολλοί από τα πανεπιστημιακά τους εγχειρίδια– θεωρεί τις ανάγκες σαν δοσμένες, ενώ από την άλλη μεριά κι ή μαρξισμός έστρεψε την προσοχή του στην παραγωγή κι όχι στις ανάγκες και την κατανάλωση και δεν διατύπωσε μέχρι σήμερα μιά θεωρία των αναγκών¹⁵. Αυτό που δεν θέλουν οι δογματικοί μαρξιστές να παραδεχτούν είναι ότι ή πάλη για την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δικαιότερη κατανομή του κοινωνικού προϊόντος, τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές και παγκόσμιο επίπεδο, περνάει από την πάλη έναντιον κάθε σπατάλης, περνάει από ένα άλλο σύστημα αναγκών¹⁶, από μιά άλλη λογική ανάπτυξη. Είναι έτσι άπορίας αξιο (ή,

«... εκείνα που γίνονται πιο σπάνια είναι τα αγαθά που ή νεο-κλασική θεωρία θεωρεί σαν "ελεύθερα": ο ήλιος, ή καθαρή θάλασσα, το μη μολυσμένο νερό, ή μη μολυσμένος αέρας ...»

μάλλον, δεν είναι) πώς ή Έκθεση του MIT που παραγγέλθηκε από το Club της Ρώμης χαρακτηρίστηκε σαν αντιδραστική, πώς παρερμηνεύτηκε ή υπόδειξη για «μηδενική ανάπτυξη» των βιομηχανικών χωρών, πώς ή G. Marchais επιτέθηκε στην έκθεση Mansholt, πώς είναι δυνατό να θεοποιείται από τους ιδεολόγους της «επισημοτεχνικής επανάστασης» ή τεχνολογική ανάπτυξη, από την όποια περιμένουν τη λύση των κοινωνι-

κων προβλημάτων με τη χλιαστική υπόσχεση μιάς «σοσιαλιστικής» γής της επαγγελίας, όπου θά ρέει για όλους μέλι και γάλα – προαιώνιες μυθολογικο-θρησκευτικές υποσχέσεις στον άνθρωπο...

Όσα είπαμε ήδη νομίζουμε ότι είναι ένδεικτικά, αν όχι αρκετά, για μιά έμβληση στο οικολογικό πρόβλημα – που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τή δημιουργία ενός σοβαρού οικολογικού κινήματος:

– Η επιζητούμενη με κάθε τρόπο αύξηση του ΑΕΠ (‘Ακαθάριστου Έθνικού Προϊόντος) δέν είναι δυνατό να είναι δεικτής παρά μιάς αντι-οικολογικής και αντι-κοινωνικής ανάπτυξης, γιατί δέν συμπεριλαμβάνει –λογιστικά έστω– τό «έξωτερικό κόστος» τής παραγωγής, πού είναι και «κοινωνικό κόστος» (όπως είναι «κοινωνικό κόστος» κάθε ιδιοτελής προτεραιότητα καταναλωτικής –και άρα παραγωγικής– επιλογής).

– Τό άμερικανικό –και γενικά τό δυτικο-ευρωπαϊκό– καταναλωτικό πρότυπο δέν είναι γενικεύσιμο¹⁷. Έκτός άπ’ αυτό, είναι σπάταλο και ληστρικό.

– Όλόκληρο τό σύστημα τών άναγκών πρέπει να αναδιαμορφωθεί, γιατί τίς άνάγκες αυτές δέν τίς επιβάλλει ή «κυριαρχία του καταναλωτή», πού είναι προσφιής στη νεο-κλασική οικονομική θεωρία, αλλά οί όλιγοπωλιστικές μεγάλες επιχειρήσεις¹⁸. Όπως είναι τό σύστημα άναγκών δέν μπορεί παρά να οδηγήσει σε ένταση τής κοινωνικής άνισότητας, γιατί ή ίκανοποίηση τών δημιουργούμενων άναγκών είναι σισύφεια, και γιατί ή αύξηση τής κατανάλωσης για τούς προνομιούχους –άτομα ή λαούς– αντιπροσωπεύει πρόσθετες στέρησεις για τούς άλλους¹⁹. Ένα αγαθό πού δέν υπάρχει, δέν υπάρχει για όλους: όταν υπάρχει για μερικούς, είναι στέρηση για τούς άλλους.

Τέλος, αλλά όχι τελευταίο, ή ΟΙΚΟ-ΝΟΜΙΑ δέν αντιτίθεται στην ΟΙΚΟ-ΛΟΓΙΑ, παρά μόνον όταν λόγω ενός ταξικά προσδιορισμένου τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης, ό «λόγος» του οίκου δέν διέπει τό «νόμο» του οίκου, μιά όρισμένη «λογική» του οικονομικού συστήματος, πού στηρίζεται στη μεγιστοποίηση του κέρδους ή στη θεοποίηση τής άπόδοσης και τής παραγωγικότητας²⁰.

Μετά άπ’ όσα είπαμε πιο πάνω, φαίνεται καθαρά πόσο ή συζήτηση για τήν προστασία του περιβάλλοντος και για τήν αντιμετώπιση του οικολογικού προβλήματος είναι άκόμα μονομερής, έπιφανειακή και άποπροσανατολιστική στη χώρα μας: μονομερής, γιατί δέν παίρνονται υπόψη όλες οί μορφές υποβάθμισης –άν όχι καταστροφής– του περιβάλλοντος, κι όχι μόνο του φυσικού αλλά και του κοινωνικού, πού δημιουργείται με τόν ούρμηνισμό: έπιφανειακή, γιατί σπάνια πηγαίνει στις βαθύτερες αίτιες του προβλήματος και πάντα αναλύει τούς μηχανισμούς πού προκαλούν τήν υποβάθμιση: άποπροσανατολιστική, γιατί είτε φταίει μόνον ή βιομηχανία, είτε πρέπει να προστατευτούν τ’ άρχαία, είτε φταίνε μόνον τά άστικά λήμματα. «Δέν μπορείτε ν’ άποτρέψετε και να καθυστερήσετε τήν έκβιομηχάνιση για να προστατευτεί τό περιβάλλον: οί βιομήχανοι τελικά δέν ξέρουν πού μπορούν και πού δέν μπορούν να κάνουν επενδύσεις –σε μιά περίοδο πού χρειαζόμαστε τίς επενδύσεις πάνω άπ’ ό,τιδήποτε άλλο– μάς λέγεται, όχι άναιτιολόγητα. Από τήν άλλη μεριά, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι ή μόλυνση έχει αυτή τήν έκταση, μ’

«... δέν είναι λύση να μετατρέψουμε όλη τήν ελληνική γεωργική γη σε έξοχικές κατοικίες ...»

ένα χαμηλότερο βαθμό έκβιομηχάνισης άπ’ αυτό τών χωρών τής Δυτικής Ευρώπης, θά πρέπει ν’ άναρωτηθούμε τι θά γίνει με τό περιβάλλον, αν συνεχίσουμε τήν ίδια μορφή έκβιομηχάνισης. Έπειτα, πρέπει να εξεταστεί γιατί οί βιομηχανίες, για ν’ άποφύγουν τά έξοδα ύποδομής, ζητάνε τίς κλειστές θάλασσες ή τούς μικρούς κάμπους πού βρίσκονται κοντά σε συγκοινωνιακά κέντρα. Άκόμα, κανείς δέν μάς πληροφορήσε ύπεύθυνα ποιός είναι ό βαθμός μόλυνσης πού συνεπάγεται κάθε βιομηχανία, ή ποιά είναι ή έπιπλέον δαπάνη για ν’ άποφευχθεί ή να περιοριστεί, ώστε στην άνάγκη να έπιδοτηθούν οί βιομηχανίες αυτές με τά έπιπλέον έξοδα πού συνεπάγονται τά έργα ύποδομής σε άγονες και άπομακρυσμένες έκτάσεις ή τά αντι-μολυντικά μέτρα (αυτά τά έξοδα θά τά ύφίστατο και πάλι τό κοινωνικό σύνολο, αν ήταν να κάνει τό Κράτος αυτές τίς επενδύσεις).

Βέβαια οί βιομηχανίες, τά διυλιστήρια κ.λ.π. γίνανε άπρογραμματίστα, όπου βόλευε τόν κάθε βιομήχανο, με μιά έξαρση αυτής τής άσυδοσίας στην περίοδο τής στρατιωτικής δικτατορίας. Άναμφισβήτητα, ή εγκατάσταση αυτών τών βιομηχανιών πάνω στις κλειστές θάλασσες περιοχές –όπου βρίσκονται και οί μεγάλες

«Δώστε και σε μάς τό ίδιο βιοτικό επίπεδο ...» λένε στούς Άθηναίους οί κάτοικοι τής έπαρχιας!...

πείρα, χωρίς καθαρισμό των άστικων λημμάτων- τίς μετάτρεψε σέ νεκρές θάλασσες. Για 3.600.000 ανθρώπους, πού ζούνε στην ευρύτερη περιοχή της 'Αθήνας, πού (έξω από περιοχές για τούς προνομιούχους όπως Ψυχικό - Φιλοθέη - Κηφισσιά - 'Εκάλη) έχει μετατραπεί στην πιά άπάνθρωπη πόλη της Εύρώπης, ή θάλασσα σέ κοντινές άποστάσεις τούς είναι άπαγορευμένη. 'Αρχίζει, έτσι, ή έναγώνια άναζήτηση της έξοχης κατοικίας, πού είναι -μαζί μέ τά διαμερίσματα στις πόλεις- και ή μόνη μορφή επένδυσης, πού όχι μόνο είναι ή μόνη δυνατή στους μικρο-μεσαίους άποταμιευτές, αλλά και ή μόνη πού άποδίδει πολλαπλά, λόγω της κερδοσκοπίας πού άναπτύσσεται και της κυριολεκτικά ίλιγγιώδους αύξησης της τιμής της γής και τών κατοικιών. Δημιουργούνται συγκροτήματα μεταπρατών, κατασκευαστών, οικοπεδοφάγων, πού επειδή δέν υπάρχει καμιά προστασία της γεωργικής γής και κανένα γενικό χωροταξικό σχέδιο, μετατρέπουν σέ έν δυνάμει οικόπεδα, για ντόπιους και ξένους, *ολόκληρη* τήν 'Ελλάδα²². 'Οποιος πάει από τόν 'Ωρωπό μέχρι τό Σούνιο και μετά μέχρι τήν 'Ακράτα (μέ έξαρση τήν περιοχή Σουνίου-Βούλας), βλέπει πού πήγε τό οικονομικό πλεόνασμα του 1/3 τών 'Ελλήνων μέ τό πιά ύψηλό κατά κεφαλή εισόδημα. 'Αλλά πέρα άπ' αυτό, ό τρόπος πού δημιουργήθηκαν αυτά τά έξοχικά θέρετρα, χωρίς προγραμματισμό, μέ καταπάτηση τών οικοδομικών κανονισμών (στην όποία βοηθάνε όσο μπορούν οί δήμοι και οί κοινότητες μέ *άλληπάλληλες* επεκτάσεις τών «σχεδίων πόλεως» κ.λ.π.), μέ ταπεινά έμπορικά κριτήρια στά όποία ελάχιστη θέση κατείχε ή αρχιτεκτονική, υποβάθμισε, άσχήμηνε, κατέστρεψε τό περιβάλλον. 'Όταν μιλάμε για καταστροφή του περιβάλλοντος στην 'Ελλάδα άναφερόμαστε στην 'Ελευσίνα, αλλά ποτέ στην καταστροφή της 'Αττικής, στη Λούτσα, στό Πόρτο-Ράφτι, στην 'Αγία Μαρίνα της Αίγινας, στό Τολό της 'Αργο-

λίδας, στό Λουτράκι, στην Κορινθία, όπου βλέπουμε όλο και πιά πολλά τερατώδη και άνταισθητικά μεγαθήρια νά χτίζονται στό Ξυλόκαστρο, ή δίπλα στη θάλασσα, στό Διμηνιό, στό Μελίσσι, στη Συκιά, στό Δερβένι²³.

Δέν άναφέρομαι στον τρόπο μέ τόν όποίο έγιναν πολλά τουριστικά συγκροτήματα, στην εφιαλτική είκόνα πού δίνει ή τουριστική άνάπτυξη της περιοχής 'Ηρακλείου-Άγίου Νικολάου στην Κρήτη, γιατί τά κοινωνικά, πολιτιστικά κ.λ.π. προβλήματα πού δημιουργεί ό τουρισμός, ξεπερνάνε τό πρόβλημα της υποβάθμισης και της καταστροφής του περιβάλλοντος: πολλοί, όμως, μιλάνε για «τουριστική μόλυνση», πού έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. 'Ίσως ή άλλη μόλυνση άνακόψει κάποτε (όταν παρουσιαστούν οί πρώτες ήπατιτίδες) τό τουριστικό ρεύμα: αλλά τό κόστος τότε θα είναι τεράστιο.

'Ας καταλήξουμε: δέν είναι μόνον ή βιομηχανία πού καταστρέφει τό περιβάλλον. Σε λίγο καιρό μόνο στις φωτογραφίες τών προπαγανδιστικών έκδόσεων του 'Όργανισμου Τουρισμού (πού είναι πραγματικά έξοχες) θα βρίσκονται τά ειδυλλιακά έλληνικά τοπεία, και οί λίγοι παραδοσιακοί οικισμοί, πού μέ τόση καθυστέρηση άποφασίστηκε νά προστατευτούν, θα μείνουν άπομονωμένες νησίδες, σέ μία θάλασσα άσχήμιας, από μπetonένιες πολυκατοικίες και παράγκες («λυόμενα χωρίς άδεια» βλέπουμε παντού νά διαφημίζονται!) δίπλα-δίπλα, από «βρώμικες» βιομηχανίες πού θα κάνουμε -άπό συναλλαγματική άνάγκη- ό,τι μπορούμε για νά τις πάρουμε, και νά μή τις πάρει ή Τουρκία ή ή Αίγυπτος ή ή Πορτογαλία, μέ πόλεις πού θα άσφυκτιούν από τήν κυκλοφορία, τά καυσάερια, τό θόρυβο, τήν έλλειψη πράσινου, τίς χαβούζες, τίς πολυκατοικίες. 'Όσο για τά αρχαία μνημεία, «όσα δέν έκαναν οί Βάνδαλοι»...

Ρύπανση: γιατί; πώς; από ποιόν;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

συνέχεια από τη σελ. 8

1. Το 1650 υπήρχαν 470 εκατομ. άνθρωποι
Το 1750 υπήρχαν 700 εκατομ. άνθρωποι
Το 1850 υπήρχαν 1.100 εκατομ. άνθρωποι
Το 1900 υπήρχαν 1.570 εκατομ. άνθρωποι
Το 1950 υπήρχαν 2.400 εκατομ. άνθρωποι
Το 1970 υπήρχαν 3.500 εκατομ. άνθρωποι.
2. Οι «βιοσφαιρικοί κύκλοι» είναι: ο κύκλος του άνθρακα, το όξινο γόνου, το άζωτο, το θείο, το φωσφόρο και το νερό. Τα άτομα αυτών των στοιχείων (για το νερό το μόριου) κυκλοφορούν στη φύση, και λαμβάνονται πολλές φορές από τους οργανισμούς.
3. Βλ. και το πρόσφατο άρθρο του Βασ. Καραποστόλη «Η άναβίωση του ψυχολογισμού στην οικονομική επιστήμη», Περιοδικό «Ο Πολίτης», τεύχος 21.
4. Βλ. P. Sallvins "Age de Pierre, Age d'Abondance", Ed. Gallimard, 1975.
5. "The Unbounded Prometheus" τιτλοφορεί ένας από τους σημαντικότερους ιστορικούς της τεχνολογίας, ο D. Landes, το ογκώδες βιβλίο του για την ανάπτυξη της δυτικής τεχνολογίας. «Και κατακυριεύσατε της γης» λέει η Βίβλος, που μαζί με το μύθο του Προμηθέα, δημιουργούν τις ιδεολογικές βάσεις της ιουδαίο-ελληνικής αντίληψης για τον άνθρωπο απέναντι στη φύση.
6. Βλ. τη δημόσια συζήτηση που οργανώθηκε στις 12/2/76 από τον Όργανισμό Λαμπράκη, με πρωτοβουλία του Δημ. Κακαβελάκη, για τις «ελληνικές κλειστές θάλασσες».
7. «Δαιμονικός Κύκλος» επιγράφεται το όρατο βιβλίο του Πιέρ Σαμουέλ που μεταφράστηκε στα ελληνικά με τον τίτλο «Οικολογία» (Έκδ. Βέργος, Αθήνα, 1975).
8. Βλ. "L'Ecologie", Encyclopédie Larousse, 1977, σελ. 194.
9. Βλ. Σ. Παπασηλιόπουλος: «Ψεύτικο το δίλημμα: εκβιομηχάνιση ή προστασία αρχαιοτήτων και περιβάλλοντος», «Βήμα» 19/10/75 και «Πύλος: Η κίνηση για τη διαφύλαξη της, ένα παράδειγμα προς αποφυγήν», περιοδικό «Θέματα Περιβάλλοντος» Νο 4, Μάρτιος-Απρίλιος 1976, Ν.Ι. Βαφου-Χατζημιχάλη και Κ. Χατζημιχάλη «Έπρεπε ή όχι να πραγματοποιηθούν οι βιομηχανικές επενδύσεις στην Πύλο» στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» της 26/10/78. Βλ. και τις Εισηγήσεις των Κ. Παπαδημητρίου και Π. Λουκάκη στο τεύχος των «Τεχνικών Χρονικών» που περιέχει τη σχετική δημόσια συζήτηση που οργάνωσε το ΤΕΕ.
10. Κατά την περίφημη έννοια που καθιέρωσε στη διεθνή βιβλιογραφία με το βιβλίο του ο Έλληνας οικονομολόγος Αργύρης Έμμανουήλ.
11. Σ' ένα πρόσφατο βιβλίο με τον τίτλο "La NESTLE contre les bébés" (Maspéro, 1978) αναλύονται τα καταστρεπτικά αποτελέσματα για πολλές υπανάπτυκτες χώρες της γενίκευσης της καταναλώσεως σκόνης γάλατος ή γάλατος σε κουτιά.
12. Βλ. "Tomás Maldonado" Environnement et Idéologie" Ed. 10/18, Paris, 1972.
13. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαλόγου κουφών για τα προβλήματα του περιβάλλοντος αποτελούν, κατά τη γνώμη μας τα δυο άρθρα του Α. Παπανδρόπουλου, πάνω στο πρόβλημα της κατασκευής του εργοστασίου προφιλέ αλουμινίου στον Έλαιώνα της Αιγαίου, στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» της 25/5/78 και 14/9/78. Βλ. και Σ. Παπασηλιόπουλου «Σοβαρό θέμα που απαιτεί σοβαρότητα», «Οικονομικός Ταχυδρόμος» 6/7/78.
14. Ένώ στηρίζεται στην αξία-χρησιμότητα, δηλαδή στην αξία χρήσης, η θεωρία αυτή εκφράζει ιδεολογικά ένα σύστημα, που μέσω του μηχανισμού της αγοράς, λαμβάνει υπόψη του μόνο τις ανταλλακτικές αξίες.
15. Βλ. Agnès Heller «Η Θεωρία των αναγκών στον Μάρξ», Έκδ. Έξάντας, Αθήνα 1975. Βλέπε επίσης τις εργασίες του Jean Baudrillard.
16. Την πιο όραια ανάλυση για τη διάκριση ανάμεσα σε βασικές κι επίπλαστες ανάγκες έχει κάνει ο Χ. Μαρκούζε στο βιβλίο του «Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος». Βλ. επίσης Α. Gorz "Le Socialisme Difficile", ed. du Seuil, Paris 1968. Για τη λογική της ανάπτυξης βλ. μεταξύ άλλων Ρ. Aguesse "Clefs pour l'Ecologie", Ed. Seghers, Paris 1971, σελ. 170-185.
17. Η κατανάλωση ενέργειας των αναπτυγμένων χωρών είναι 25 φορές πιο μεγάλη απ' αυτή των υπανάπτυκτων. Το 1967 στις Η.Π.Α. η βιομηχανική παραγωγή τροφών για σκυλιά αντιπροσώπευε

κατά κεφαλή αμερικάνικου σκυλιού το μέσο εισόδημα κατά κεφαλή ενός κατοίκου των Ινδιών.

18. Η ανάλυση έγινε θαυμάσια από τον J.K. Galbraith στα βιβλία του «Η Κοινωνία της Αφθονίας» και «Το νέο Βιομηχανικό Κράτος» (έκδ. Παπαζήση).
19. Στη Γαλλία υπολογίζεται ότι 42% των νοικοκυριών ήταν το 1972 ιδιοκτήτες της κατοικίας τους, 8 νοικοκυριά στα 10 είχαν ψυγείο, 6 στα 10 ηλεκτρική σκούπα, 6 στα 10 πλυντήριο, 7 στα 10 τηλεοπτική συσκευή. Το 1949 υπήρχαν 2 εκατ. αυτοκίνητα, το 1972 14,5 εκατομμύρια. Γενικά, το 1972, 52 εκατ. Γάλλοι κατανάλωσαν άμμο ή μέσω των «ρομπότ» τους αυτό που θα κατανάλωναν 500 εκατομμύρια, αν είχαν κρατήσει το βιοτικό επίπεδο του 1938.
20. Ο Έλληνας αναγνώστης μπορεί να βρει μία από τις καλύτερες αναλύσεις του καταναλωτικού προτύπου σε σχέση με την καταστροφή του περιβάλλοντος στο άρθρο του Αντρέ Γκόρτς «Η άναπαρηγή της εργατικής δύναμης: το καταναλωτικό μοντέλο» στο βιβλίο «Περιβάλλον και ποιότητα ζωής», Έκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1975.